

Refik Halit Karay'ın "Yatık Emine"sinde Görülen ama Göremeyen*

The One Who is Seen but Unable to See in "Yatık Emine" by Refik Halit Karay

Pelin ASLAN AYAR**

Öz

"Yatık Emine" Refik Halit Karay'ın *Memleket Hikâyeleri* (1919) kitabı içindeki hikâyelerden biridir. İlk bakışta Refik Halit'in aynı kitap içinde yer alan diğer hikâyelerine benzer; hikâyelerinden yazarın sürgün yıllarında tanık olduğu Anadolu mercek altındadır. İstanbullu yöneticiler tarafından kendi kaderine terk edilmiş, soysal ve coğrafi açıdan gelişmemiş, yöneticileri ve halkı çıkarıcı, ahlaki yönden ikiyüzlü olan bir Anadolu anlatılır. Anadolu'nun bu cephesini çok daha çarpıcı ve dokunaklı bir biçimde yansıtmak isteyen yazar bu fona Emine'nin hikâyesini yerleştirmiştir. Hikâyede Ankara'da çeşitli olaylara sebep olduğu için "uygunsuz takımından" addedilen Emine'nin Valilik tarafından küçük bir kasabaya sürgün edilmesi ve bu kasabada ölümlü neticelenen dramı konu edinilir. Bu dram Anadolu halkının ve yöneticilerinin ne denli acımasız, ahlaksız ve sahte olduklarını daha da görünür kılar. Ancak hikâyeye yakından bakıldığında "Yatık Emine"nin okura yazarın "niyet"ini aşan bir şekilde okuma ve yorumlama imkânı sunduğu görülür. Emine okura erkek egemen bir toplumda bir kadın, düşmüş bir kadın olmanın ne demek olduğunu; devletten, halka, halktan hikâyenin -anlatıcının tavrı üzerinden düşünüldüğünde- yazarına varana dek "orospu" damgası yemiş bir kadının eril bir yaklaşım üzerinden özneliğinin nasıl elinden alındığını gösterir. Bu makale Emine'nin özneliğinin elinden alınış sürecini ve bunun ne anlama geldiğini yorumlamayı amaçlamaktadır. Öznellik meselesi makale boyunca "görme/görülme/görmezden gelinme/görememe" kısacası bakış meselesi odağa alınarak Sartre'in *Varlık ve Hiçlik* (2014), John Berger'in *Görme Biçimleri* (2003) adlı kitaplarında öne sürdükleri kuramsal yorumlar ışığında tartışmaya açılmaktadır. Makale, Emine'nin herkes tarafından gözlenen, seyirlik bir nesneye dönüştürülmesine, gözlenen Emine'nin gözleyenin bakışına göre konumlandırılmasına karşın onun kendisini hiçbir şekilde göremeyişinin, başkalarının bakışına razı oluşunun, bu bağlamda da özne olamayışının kadına yönelik ataerkil bakışla yakından ilintili olduğunu ortaya koymak amaçındadır.

Anahtar sözcükler: "Yatık Emine", bakış, öznellik, ataerkil söylem.

Abstract

"Yatık Emine" is one of the stories in *Memleket Hikâyeleri* (1919) by Refik Halit Karay. At first sight, it is similar to the other stories in the same book; that is, the story is also about his experiences in Anatolia during the years of his exile. Anatolia is depicted as a socially and geographically undeveloped region, neglected by the government, with selfish governors and a morally hypocritical place. In order to represent these characteristics of Anatolia more dramatically and effectively, the author includes Emine's story. The story is about Emine's exile from Ankara to a small town by the governorate due to her "morally improper" behaviors which ends with her tragic death in this small town. Her tragic life shows how the Anatolian people and the government officers lack mercy, honesty and morality. Nevertheless, through a close reading, it can be seen that this text paves the way to new interpretation possibilities that surpass the "intention" of the author. Emine's story points out what it means to be a woman, a

* Bu çalışmanın kısa biçimi 18 Ocak 2016 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafında düzenlenen, Nüket Esen Sempozyumu'nda bildiriler olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aslan.pelin@gmail.com

fallen woman, in a patriarchal society, and how the right of subjectivity is taken from the hands of a woman who is labeled as a "prostitute" by the government, society and even the author himself as represented by the narrator's attitude. This article aims to find out the process and the meaning of Emine's deprivation of her subjectivity. Throughout the article, the issue of subjectivity, "seeing/being seen by/not being seen/not being able to see" that is, "matter of seeing" is the focus of the article and is argued in the light of theoretical approaches in Varlık ve Hiçlik (2014) by Jean-Paul Sartre and in Görme Biçimleri (2003) by John Berger. The article proves that Emine's conversion into an object, her being labeled due to the view of the others, Emine's ignorance in realizing this fact and her consent to the way others see her, that is, her deprivation of her subjectivity, is closely related to the patriarchal view towards women.

Keywords: "Yatık Emine", the look, subjectivity, patriarchal discourse.

Refik Halit 1913 yılında Sinop'a sürülmüştür. Şahsi yaşamında kendisi için acı verici olan Anadolu'daki sürgün yılları onun edebiyatına da yansımıştır. Yazar, sürgündeki gözlemleri sonucunda hikâyeler kaleme alır ve bu hikâyeler 1919'da *Memleket Hikâyeleri* adı altında yayınlanır. Bu hikâyelerin genelinde hüküm süren temel bir konu vardır: İstanbullu yöneticiler tarafından kendi kaderine terk edilmiş Anadolu. Karay, hikâyelerinde kimi zaman Anadolu halkının yalnız bırakılmışlığını, kimi zaman sahteliğini, kimi zaman da asıl görevleri halka hizmet etmek olan Anadolu'daki memurların görevlerini kötüye kullanmalarını, sorumluluklarını yerine getirmek yerine eğlence ve sefahate dalmalarını işler. Bu hikâyelerden biri olan "Yatık Emine"de Ankara'da çeşitli olaylara sebep olduğu için "uygunsuz takımından" addedilen Emine'nin Valilik tarafından küçük bir kasabaya sürgün edilmesi ve bu kasabada ölümle neticelenen dramı anlatılır.

Kasabaya dışarıdan bakan, oraya ait olmadığını hissettiren, sadece gözlemci değil gözlediğini yorumlayan ve bu yorumları Anadolu ve Anadolu halkına karşı olumsuz nitelikte olan, bu açılardan da dışarıdaki Refik Halit'i temsil ettiği açık konumdaki anlatıcının, makalenin ilerleyen kısımlarında gösterileceği üzere, Emine'ye karşı olan tutumu "Yatık Emine"yi yazarın "niyet"ini aşan bir şekilde okuma ve yorumlama imkânı sunar. Yazarın görünürdeki meselesi yine, *Memleket Hikâyeleri*'nde yer alan çoğu hikâyede olduğu gibi, Anadolu halkının ikiyüzlülüğü, özellikle de memurların yetkilerini çıkarlarına göre kullanmaları, Anadolu'nun tatsız tuzsuz bir yer oluşudur; zira anlatıcı öykünün hemen başlarında uzun uzadıya odağına Emine'nin sürüldüğü kasabayı ve o kasabanın insanlarını alır. Ankara'ya iki gün uzaklıkta bulunan bu küçük kasaba hem coğrafi hem de sosyal bakımdan kötü bir durumdadır. Kasabanın yokuşlu, ana yollardan ayrı bozuk yolları ve soğuktan barınılmayan kışıyla; susuz, dayanılmaz yazıyla çekilmez bir iklimi vardır. Burada ne oturulacak bir kahve ne yatacak bir han bulunur. Kerpiç evleri ve ağaçsız sokaklarıyla bu kasaba anlatıcının ifadesiyle "zevksiz" ve "yürek karartıcı"dır. Anlatıcıya göre buraya gelenler aradığını bulamayıp kederle öylece kalakalırlar. Yöredeki halkla iletişime girmediğinden bu kasaba "uyuşuk", "atılımsız" ve "donuk" kalmıştır. Kasabanın gençlerinde ne heyecan ne iştah ne sıcaklık vardır, ihtiyarlarında da rahat bir yaşlılığın verdiği keyif görülmez. (Karay, 1989, 8-9) "Sazsız, sözsüz, düğünsüz, derneksiz bir ölü hayatı" sürdürülen, kaçgöçe göre yaşanan bu kasabanın kadınlarınıysa şöyle betimler anlatıcı: "Kadınlar ise taş gibi duygusuz, kütük kadar hareketsiz ve donuktular. ... Bu dağ sırtında çınarlar gibi gelişe genişleye uzun, bıktırıcı bir ömür sürüyorlardı. Ne kadar heyecansız, ne derece uyuşuk bir ömür! ... Bol bol evlenmekten ve sık sık doğurmaktan başka ömürlerinin tadı, acısı yoktu." (9) Kısacası bu kasabanın "kadınlarında ne oynaklık, erkeklerinde ne bir haşarılık" vardır ve burada "kaçma, kaçırılma gibi olaylara tek tük rastlanır; ahlaksızca olgular da binde bir görülür." (9) Anlatıcı aracılığıyla bu şekilde

ortaya konan kasaba ve kasaba halkı aslında İstanbul gibi merkezî, gelişmiş, imkânları ve aksiyonu bol bir şehirden; oradaki hareketli, sosyal ve aktif yaşamından kopartılan Refik Halit'in eleştirisinin temel odağını teşkil eder. Refik Halit ücra Anadolu kasabalarına sürgünde olmanın hıncıyla bakar. Bu elbette basit bir hınc, yazarın kendisini yalnız hissetmesinin verdiği çaresizlikten kaynaklanan bir öfke değildir. Refik Halit ayrıca yakından tanık olduğu bürokratik yanlışları, devletin temsilcileri olan kişilerin ellerindeki yetkileri nasıl sorumsuzca ve kendi çıkarlarına uygun olarak kullandığını, ezen-ezilen ilişkisini, insanların sözde ahlak anlayışını da eleştirir. Emine'nin yaşamı boyunca çektiği çile yetkililerin ve güçlülerin iktidarlarını ne kadar hunharca kullanabileceklerini, sözde ahlakın çifte standartlı boyutunu etkileyici bir şekilde ortaya koyar. Ama yine en baştaki iddiama dönecek olursam, yazar için Emine tüm bu eleştirileri daha dokunaklı ve çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek için bir araçtır sadece. Oysa hikâyeye yakından bakıldığında Anadolu koşullarının dışında, onu aşan başka bir mesele belirir: Emine okura erkek egemen bir toplumda bir kadın, "düşmüş" bir kadın olmanın ne demek olduğunu; devletten, halka, halktan hikâyenin yazarına varana dek "orospu" damgası yemiş bir kadının özneliğinin eril bir yaklaşım üzerinden nasıl elinden alındığını gösterir.

Bu makale Emine'nin özneliğinin elinden alınış sürecini ve bunun ne anlama geldiğini yorumlamayı amaçlıyor. Öznelik meselesi yazı boyunca "görme/görülme/görmezden gelinme/görememe" kısacası bakış üzerinden tartışmaya açılacaktır. Ayrıca yine bu meseleyle ilgili olarak, Emine'nin trajik değil, patetik bir karakter olduğunu vurgulamak gerekir. Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*'nde patetiğin "acıklı", "dokunaklı", "hazin", "yürek parçalayıcı" gibi anlamlara geldiğine ama 'trajik'ten farklı olduğuna dikkat çeker: " 'Trajik', kaçınılmaz kadere başkaldıran kahramanın ya seçimi yüzünden çektiği acıyı anlatırsa, 'patetik' daha baştan kaderin sillesini yemiş, masum ya da korumasız, öksüz ya da yetim, ezilmiş ve aşağılanmış olanın acısını anlatır." (Gürbilek, 2008, 58) Emine'nin kendi yaşamında söz sahibi olamayışı da, kurmacada da trajik değil patetik bir karakter olarak kalması da Emine'nin herkes tarafından gözlenen, seyirlik bir nesneye dönüştürülmesine, gözlenen Emine'nin gözleyenin bakışına göre konumlandırılmasına karşın onun kendisini hiçbir şekilde göremeyişi, başkalarının bakışına razı oluşu, bu bağlamda da özne olamayışı yüzündendir. Emine'nin bu özne olamayış hali ise bu topraklarda kadına yönelik ataerkil bakışla yakından ilintilidir. Makale bu meseleleri muktedir bakış ve bu bakışa maruz kalan mâdun Emine üzerinden Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik* (2014), John Berger'in *Görme Biçimleri* (2003) adlı kitaplarında öne sürdükleri kuramsal yorumlar ışığında tartışmaya açmak niyetindedir. Söz konusu kaynakların ilki olan *Varlık ve Hiçlik*'te yer alan "Bakış" kısmında Sartre kişinin kendisine yöneltilen bakışlarla kurduğu ilişkiyi inceler. Sartre, başkasının bakışlarına maruz kalmanın kişinin benliğini, özgürlüğünü, dünyasını değiştirerek kişiyi kendisini görenin gördüğü biçime soktuğunu öne sürer. Bu da kişiyi nesne konumuna indirger, özneliğini elinden alır. Özgürlüğü zedelenen, nesneleşerek savunmasız hale gelen kişinin özgür bir özne olabilmesinin yolu ise başkalarını nesneye dönüştürebilmesinden, bakışın gücünü kendi lehine çevirebilmesinden geçer. Bu bağlamda makalede Emine'nin nesneleşme süreci, neden özgür bir özneye dönüş(e)mediği, başkalarının bakışlarının eziciliği altında çaresiz, savunmasız biri haline gelerek nesnelige razı oluşu Sartre'ın tespitleri doğrultusunda değerlendirilecektir. *Görme Biçimleri*'nde ise görmenin konuşmadan, sözcüklerden önce geldiğini belirten Berger, kişinin kendisini çevreleyen dünyada yerini görerek bulduğunu ve düşündükleri ya da inandıklarının başkalarına ve nesnelere yönelik görüşlerini etkilediğini ileri sürer. Düşünce ve inançların da sistem tarafından belirlendiği düşünüldüğünde ataerkil düzen içinde, Berger'in dikkat çektiği üzere, kadınların görme ve görülme biçimleri erkeklerinkine göre farklılık gösterir. Bir kadının toplumdaki konumunu, hem gören hem de görülen olduğunun farkında olarak takınacağı tavır belirler. Bu açıdan bakıldığında Emine'nin özne olamayışı, nesnelige mahkûm

oluş/mahkûm kalışı Berger'in tespitlerinden yola çıkarak Emine'nin ataerkil düzenin öngördüğü biçimde göremeyen bir kadın oluşuna bağlanarak yorumlanmaya çalışılacaktır.

Emine'ye Yöneltilen Bakışlar

Hikâye boyunca Emine'nin bakışla ilişkisi genelde hep aynı sürece tekabül eder. Emine önce istemediği halde meraklı, yargılayıcı ve olumsuz bakışların nesnesi olur, sonra da bu bakışların uzağına atılır. Emine'nin başkalarıyla kurduğu bakış ilişkisinde bir karşılıklı söz konusu olmaz. O, hep bakışa maruz kalan, kendi bakamayan, bakanın gözünde yargılanan, seyirlik nesneye dönüştürülen ama kendisi göremeyen olur. Emine ilk olarak devlet tarafından görülmüş, onun olumsuz bakışlarına maruz kalmıştır. Valilik Emine'yi "tehlikeli" biri olarak görmüş, sonra da bu tehlikeyi kendinden uzağına itelemiştir. Emine'yi ücra bir kasabaya süren eril devlet, böylece onun yaşamı üzerinde tahakküm kurarak zaten pasif olan Emine'yi daha da pasifize eder. Yaşayabilmek için başka hiçbir çaresi olmayan, seçeneksiz bırakılmış, dışlanmış, hor görülmüş Emine, hayatta kalmayı ancak bedenini erkeklere sunarak -ki bu da çoğu zaman onun iradesi dışında olur- başarır. Ailesiz, kimsesiz, eğitimsiz, "5-6 senelik sokak orospusu" (10) olan Emine'nin bu iç burkan hayata nasıl sürüklendiği hakkında hikâyede çok fazla bilgi verilmese de sık sık karakollara, mahkemelere düştüğü bilgisi yer alır. Sürülen, karakollara düşen hep yoksul ve çaresiz Emine'dir çünkü o, geleneksel ataerkil bir toplumda yaşayan "sahipsiz" bir kadındır. Ataerkil ideoloji "fahişe" olarak damgaladığı kadını "bir günah keçisi" ilan edip, fahişeliği kadının "kişisel zaafı ve patolojik kişisel özellikleri"nin sonucu olarak gördüğü için meseleyi toplumsal bir olgu olarak ele almaz, üzerinde durmaya bile gerek görmez. (Açıkalın, 2014, 310) Emine'ye devletin bakışı da aynen böyledir; Emine "huyu düzelsin" diye bu kasabaya gönderilmiştir yani devletin gözünde fahişelik yapması onun kişisel özelliklerinden kaynaklanan bir sonuçtur, ona özgü bir bozukluktur. Valilik Emine'yi gönderirken sadece bir not düşerek "kasabanın genel ahlakını bozmasına meydan verilmemesi için gereken önlemlerin jandarma bölük komutanlığınca alınması"ni (7) emreder. Meseleye bu şekilde yaklaşan eril devlet toplumun "lağımının aktığı" bir kanal olarak gösterdiği fahişelikle zaferini ilan ederek (Açıkalın, 2014, 310) fahişeliği bir mesele olarak ele almaz, kadınları bu duruma düşüren nedenler ve bu durumdan kurtaracak çözümler üzerinde düşünmez. Böylelikle sorumluluğu kendi üzerinden atarak kadınları suçlar. Huyu "bozuk" Emine artık gittiği kasabada devletin temsilcisi olan jandarmanın ve ataerkil söylemin gönüllü savunucusu olan toplumun, onun namus bekçisi üyelerinin bakışına hapsedilir. Valiliğin kendinden uzaklaştırdığı, ilgilenmeyi reddettiği bu "kirli hediye" kasaba halkının "onur"una dokunur. (Karay, 1989, 12) Günah yoluna sapan bu "ahlaksız", bu "kötü kadın" ikiye bölünmüş toplumun çifte standartlı ahlak anlayışından payını alacak, maruz kaldığı bakışlarla en sonunda ölümle biten her türlü bedeli yalnızca kendisi ödeyecektir.

Kişinin bakışla, kendisine bakanla kurduğu ilişkiyi daha iyi kavramak için bu noktada Sartre'a başvurmak yerinde olur. Sartre *Varlık ve Hiçlik*'te özgür bir özne olarak başkasının bakışının, bu bakışın nesnesi olan kişiyi utançla dolduran yakıcı bir mevcudiyete sahip olduğunu savunur. Söz konusu olan başkasının özgürlüğü içinde ve başkasının özgürlüğüyle yazıldığı biçimde bakılan kişinin varlığıdır. Bakılan bakını tedirginlikle düşünür, bu tedirginliğin getirdiği utanç, iç daralması gibi duyguların aracılığıyla "bakılan-varlık"ını kavramaya kendisi karar verir. Sartre'ın burada mevzu bahis ettiği utanç, genel olarak bir nesne olma duygusudur, yani kişinin kendini, başkası için olduğu o aşağılanmış, bağımlı ve donmuş varlıkta "tanınması"dır. Sartre'a göre kişinin ne ise o olması için başkasının ona bakması yeterlidir. Kişi kendini başkası için hisseder, bu hayalet-taslak üzerine inşa edilen varlığı kişiyi kendi bağrından

vurur çünkü kişi utançta ve öfkede, kendisini durmadan bu hayalet varlık taslağı şeklinde kabul eder. Sürekli körlemesine bir biçimde kendisini bu şekilde gerçekleştirir. Ek olarak, kendisini, kabullendiği şeyi de bilmez; sadece o olur. (325-385) İşte Emine de kendini başkalarının aşağılanmış bakışında tanımış, buna hiç karşı çıkmamıştır. Ona uygun görülen, biçilen hayalet-taslağı kabullenmiş, bakan/gören değil, bakılan/görülen yani özgür bir özne değil; bağımlı, savunmasız bir nesne olarak kalmış, kalmaya mahkûm edilmiştir. Hikâyede Emine dışındakiler ise başkasının bakışına maruz kalma, gözlenme, görülme yani nesneleşmeye karşı kendi özelliklerini ortaya koymaya çalışırlar. Görülmüş olmaksızın görmeyi, yani özne olmayı talep ederler. Kendi özelliklerini Emine'yi nesneleştirerek kurmaya çalışırlar.

Kasabada Emine'yi nesneleştirerek kendi özneliğini ortaya koymaya çalışan kişilerden ilki Valililiğin Emine'ye yönelik emrini alan "Dal Sabri" lakaplı genç teğmendir. Teğmen, bu tarz bir görevle ilk kez karşılaşır ve içten içe Emine'nin nasıl bir kadın olduğunu merak eder ancak çavuşuna acemi ve çapkın "görünmemek" ister; o, nasıl biri olarak görünmek istediğini kendi belirleme çabasıdadır. Emine'nin kasabaya gelişinden sonra Sabri ondan çok hoşlanmasına rağmen Emine kadar "seviyesi düşük ve bayağı" bir kadına el sürmesinin imkânsız olduğunu düşünür. Toplumda asayışı sağlamakla görevli saygın bir mesleği icra eden bir kişi bayağı zevklerden uzak durmalı, istediği gibi değil, kendisine biçilen role uygun bir biçimde davranmalı, nasıl göründüğünü önemsemelidir ki başkalarına karşı güçlü özneliğini koruyabilsin, düşüncesinin yarattığı çaresizlik Sabri'nin Emine'ye karşı kıskanç ve kötücül tavırlar sergilemesine neden olur. Kendi görünürlüğü, varlığını istediği bir biçimde yaratmaya çalışan, Emine'yi nesneleştirerek özne olmayı talep eden Teğmen Sabri'nin kibri kasabanın diğer sakinlerinde de görülür.

Daha önce de vurgulandığı üzere, hem coğrafi hem de sosyal açıdan oldukça olumsuz bir şekilde resmedilen kasabanın "duygusuz", "kütük kadar hareketsiz" ve "donuk" kadınlarının "heyecansız" ve "uyuşuk" geçen günlerine seyirlik bir malzeme olarak girer Emine. Kasabada oradan oraya sürüklenen Emine'yi sonunda kalem ocaklarından bir ihtiyar, evine almaya razı olur. Bunu haber alan kasaba öbek öbek odacının evine seyre gelir: "Ev dolup dolup boşalıyor, bir düğüne gelir gibi feslerine inci, boyunlarına beşibirerde takmış" bu "kıskanç" kadınlar arasında "Yatık Emine... kovulmamak, dışarı atılmamak için her şeye razı, kendini *seyrettiriyordu*." (13, vurgu bana ait) Anlamli anlamli birbirlerine işaret yaparak, göz kaş süzerek Emine'ye uzun uzun bakan kadınlar, "Ankara'da bu cılız, sıska için mi adamlar birbirini vurmuş, kocalar karılarını boşamış, kasaba karmakarışık olmuştu?" (14) diye düşünerek şaşırırlar.

Kadınların bu yaklaşımından açıkça anlaşıldığı üzere istenmeyen ve yargılayan bakışlara maruz kalan Emine'dir ama bir yandan da Emine diğer kadınların aksine bakmayı "öğrenemediğinden", kendini bakılan-varlık olarak nereye koyacağını bilemediğinden bu durumdadır. John Berger, *Görme Biçimleri* kitabında tarihsel süreç içerisinde bir şekilde kabul edilen/ettirilen, içselleştirilen, feminist hareketin yükselmesiyle sorgulanıp karşı çıkılmasına rağmen süregelen töre ve uygulamalar sonucu kadının toplum içindeki varlığının erkeğinkinden çok başka olduğunu öne sürer ve bunu görme üzerinden açıklar:

Kadın olarak doğmak, erkeklerin mülkiyetinde olan özel, çevrelenmiş bir yerde doğmak demektir. Kadınların toplumsal kişilikleri, böylesine sınırlı, böylesine koşullandırılmış bir yerde yaşayabilme ustalıklarından dolayı gelişmiştir. Ne var ki bu, kadının öz varlığının ikiye bölünmesi pahasına olmuştur.

Kadın hiç durmadan kendisini seyretmek zorundadır. Hemen her zaman kendi imgesiyle birlikte dolaşır. ... Çocukluğunun ilk yıllarından başlayarak hep kendi imgesini gözlemlemesi, bunun gerekli olduğu öğretilmiştir ona. (46)

Böylece kadın kendi içinde gözleyen ve toplum tarafından gözlenen olarak iki ayrı kişilikle hayatına devam eder. Berger, erkeklerin kadınlara karşı belli bir tutum edinmeden önce onları gözlediğini belirtir. Kadının bir erkeğe görünüşünün, kendisine nasıl davranılacağını belirlediğini öne sürerek bu süreci bir ölçüde denetleyebilmesi için kadının bunu kabul etmesi ve benimsemesi gerektiğini savunur ve ekler: "Kadın benliğinin gözleyici yanı, gözlenen yanını öylesine etkiler ki sonunda tüm benliğiyle başkalarından nasıl bir tutum beklediğini gösterir." (46)

İşte bu ücra kasabanın aslında son derece sağlıklı, gülbüz, dinç bedenlere sahip kadınları hem bedenlerini dizginlemeyi, hem toplum içinde ölçülü davranmayı, hem uygun, adaplı, sosyal statülerini belli edecek bir biçimde giyinmeyi, hem de anne ve eş olma görevlerini layıkıyla yapmaları durumunda "namuslu" ve aile hayatını "hak eden" kadınlar olarak görülebileceklerini içine doğdukları ataerkil söylemin bakış açısını içselleştirerek, onu kendi görme biçimleri haline getirerek elde edeceklerini kavramışlardır. Emine'yi de bu düşüncenin ürettiği gözlerle gözlemlerler. Bundan dolayı, yukarıda hikâyeden yapılan alıntıda da görüldüğü üzere, Emine'yi görmeye gelirken giysilerini bir düğüne gider gibi özenle seçerler, "bir kadına yaraşır bir biçimde" giyinirler. Tıpkı erkekler gibi Emine'yi "rahat durmayan bir haspa" (13) olarak nitelendirirler. Emine'nin tahrik edici bir vücut yerine sıska, çelimsiz bir vücuda sahip olması bu yüzden şaşırtır onları çünkü erkek egemen toplumun cinsiyetçi yaklaşımı öğretmiştir ki namussuz yani evli olmamasına rağmen bekâretini kaybetmiş bir kadın buram buram kokmalıdır. Berger'in ifade ettiği gibi bu kadınların içindeki gözlemci, erkektir. (47) Emine'yle bir kadın olarak empati kurmak, onun yaralarını sarmak yerine kasabanın kadınları Emine'yi aile yaşamları için bir tehdit olarak görürler. Odacının karısına diğer kadınlar "kocasına göz kulak olmasını", kocasının "kara gözlü büyücü kadına görünmemesini" (15) tembihlerler. Kendisi evde yokken kocasının eve gelişi üzerine çılgına dönen kadın, diğer kadınların da desteğiyle Emine'yi dışarı atar ve kasabanın kadınları bir bohçayı tekmeler gibi sessiz ve hareketsiz duran Emine'yi döverler. Onlar Emine üzerinden kendi kadınlıklarını, kendi öznelliklerini bu şekilde garantiye alırken Emine ise ataerkil bir toplumda kadın-özne olmanın hangi aşamalardan geçtiğinden bihaberdir.

Seyirlik bir şeye, görsel bir nesneye dönüşen Emine ataerkil cinsiyetçi rollerin tekrarlandığı ve öğretildiği aileden mahrum büyüdüğü, toplumsal yaşamdan dışlandığı için kendine nasıl bakması gerektiğini öğrenememiş, gözleyen ve bunun sonucunda kendine dair bir iç bakış geliştiren bir özne olamamış, bu yüzden de ne yuva kurmaya layık bir kadın olabilmiş ne de fahişe rolünün gerektirdiği gibi davranabilmiştir. Ataerkil düzenin biçimlendirdiği "aile kadını" olamayan Emine, kendisine bakmadığı, hep başkalarının bakışında onaylanan hale büründüğü için yıllarca orospuluk yapmasına rağmen kendisini bir orospu olarak da "pazarla"yamaz. O, toplumun bu konumdaki kadınlara yakıştırdığı cilveli tavırlardan ve tahrik edici bir görünüşten uzaktır. Kasabaya rengi atmış siyah bol çarşafı, ökçeleri çarpık toz içindeki ayakkabılarıyla, yazma peçesi inik, elleri pelerininin altında saklı bir biçimde gelir. Bu ufak tefek, sıkılğan ve korkak kadını gören Teğmen Sabri'nin tepkisi bu bağlamda anlam kazanır: "Teğmen bunu beklemiyordu. O sanıyordu ki İstanbul sokaklarında bazen rast geldiği gibi, sigarası parmaklarında, allıkları yüzünde, peçesi açık, dişleri çürük, yürüyüşü kıvrımlı, tıknaz bir kadın girecek, yayvan yayvan hemen konuşmaya başlayarak ..." (10) Göremeyen, gözlemlenmeyen Emine hep başkasının bakışı üzerinden şekillenen varlığını içselleştirmiştir. O söz hakkı verilmeyen bir mâdundur, susturulmuştur. Bu bağlamda da hiçbir zaman gözlemci olamayan Emine, başkalarının ona yüklediği kişi olur, özgürlüğünü yitirir, savunmasız bir hale bürünür. O hep dışlanan, hor görülen ve aşağılanan biri olarak kendisini başkalarının onu gördüğü biçimde kabul etmiştir ve kabullendiği

şeyi de bilmeden sadece hayatta kalmaya çalışmaktadır. Başkalarının ona biçtiği rolle uyumlu, o rolü içselleştirmiş Emine, özgür bir özne olma hakkını talep etmeyi düşünmez bile.

Emine'nin bu hiçbir öznellik talebi kalmayan nesneleşmiş hali zaman zaman anlatıcıyı da hayrete düşürür. Örneğin, Emine'nin iyice düştüğü, herkesin ondan yüz çevirdiği, açlıktan kıvrıldığı zamanlarda komiserin Emine'ye bir ekmek alabileceği bir kuruluş sadaka verilmesini engelleme sahnesinde anlatıcı şu ifadelerde bulunur: “Gözlerini çevirdi, içinden on beş senelik uğursuzlukların hazmedilmemiş acısı taşan bir bakışla komiseri uzun uzun süzdü. Sonra gene bir şey demeden, aç bir kurt gibi üstüne atılıp ısırması, parçalaması gereken bu herife karşı hâlâ isyan etmek isteği duymadan salına salına avludan çıkıp gitti.” (32) Emine'nin böyle bir hale düşürüldüğünde bile konuşmamasına anlatıcı şaşırmıştır. Bu durum şöyle de yorumlanabilir: Emine belki de kendine edilen tüm haksız muamelelerin farkındadır ama bu farkındalık bile onun mâdunluğu aşmasının, özne olarak sesini çıkarabilmesinin yolunu açmaz çünkü komiserinden kadınına onu dinlenmeye değer görmeyen bir toplumdaki yaşar o ve bu toplumun bakışında onun payına susmak, nesneleştirilmeye razı olmak düşmüştür.

Anlatıcı bazı durumlarda Emine'ye hak verse de bu acınası bulduğu kadına tıpkı diğerleri gibi bakmaktan kendini alamaz. Eril tavrını okurundan gizlemez; o da Emine'yi zevkin nesnesi bir kadın olarak görür. Emine'nin duru beyaz ufacık yüzünde parıl parlayan kapkara iki gözünün ona hem yırtıcılık, vahşilik hem de ürkeklik kattığını, onu çok çekici bir hale getirdiğini belirtir ve ataerkil söylemden devşirdiği sesiyle hayıflanmayı da ihmal etmez: “İnsan [harap, hasta vücuttaki bu gözlerin] böyle bir kadına nasip oluşuna acır, bayıltıcı olması gereken keyiften ancak birtakım serserinin tattığına kızardı.” (14) Anlatıcının dâhil cinsel obje olarak gördüğü Emine ise toplumun varsayımının aksine dişliliğini kullanan, erkekleri ağına düşüren, etkileyici gözleriyle erkekler üzerinde denetim kurabilen bir kadın değildir. “Kendiliğinden fazla kırmızı, sanki boyalı gibi duran dudaklarıyla” köylüden memura, anlatıcıya kadar tüm erkeklerin yüreğini hoplatan, onların namuslu karlılarıyla gerçekleştiremeyeceklerini düşündükleri fantezilerin başrolündeki yırtıcı kaplan değil, “ezile büzüle sıkıca bir yavru köpek gibi” yürüyen savunmasız, çaresiz Emine'dir o. Kendine ve başkalarına bakmadığı, görmeyi öğrenemediği için kendisine nasıl davranılması gerektiğini biçimlendiremez. Zaten isminin başındaki sıfatı da bu yüzden almıştır; kendine ne yapılırsa yapılsın itirazsız boyun eğdiğinden ona “Yatık Emine” denir. O, yaşamı için gerekli temel ihtiyaçlarından yoksundur, bu nedenle de dilenmek, fuhuş yapmak gibi onur zedeleyici durumlar içinde bulur kendini. Bu tarz durumlara maruz kalanların ise bu şartlarda otonom varlıklar olarak eyleyemeyecekleri açıktır. (Erol Kuytar, 2003,182) Emine'nin başkalarının biçimlendirdiği, gördüğü şekle girmekten, kasabadakilerin bakışlarının belirlediği taslak insana dönüşmekten öte bir seçeneği yoktur. Kendisini özne kılabilmenin, özgürleşebilmenin yolları ona tamamen kapalıdır. Hikâyede Emine'nin otonom olarak eylediği tek bir nadir ana rastlanılır. Emine, hikâye boyunca sadece bir kez “istekli”, “korkusuzca” ve “zevk ala ala” bakar, o da hoşlandığı teğmene. Ama daha önce de belirttiğim gibi, Teğmen Sabri de Emine'den hoşlanmasına rağmen kendini ve toplumu gözlemleyen biri olduğu ve tıpkı kadınlar gibi bu gözlemi ataerkil söylem üzerinden gerçekleştirdiği için toplumdaki rolüne, mevkiine, namuslu erkek imajına yakıştıramadığı Emine'yle aralarında bir gönül münasebeti olmasına izin vermez. Tıpkı kasabanın diğer sakinleri gibi o da Emine'ye zulmeder. Sonuçta, kasabanın kadın erkek tüm sakinleri de, Teğmen Sabri de, anlatıcı da Emine gibi bir kadına nasıl bakmaları gerektiğini, içselleştirdikleri ataerkil söylemle uyumlu bir biçimde gerçekleştirmişlerdir. Görmesine izin verilmediğinden görmeyi beceremeyen Emine ise kendisini çevreleyen dünyadaki yeri hakkında söz sahibi olamamıştır.

Emine'nin iradi davranışlar sergileyememesinin, başkalarının bakışlarının biçimlendirdiği bu nesnelik halini aşamamasının nedeni bu hali aşabileceğine dair bir fikri olmamasıdır çünkü onu çevreleyen dünyanın muktedir özneleri buna izin vermez. Catherine A. Mackinnon, cinsel olarak istismar edilen kadının bununla baş etmek için kendinden uzaklaştığını öne sürer (Mackinnon 2003, 172) ve cinsellik yoluyla devamlı aşağılanmanın ya da tehdit edilmenin, insan yerine konmamak anlamına geldiğini belirtir. (175) Henüz çocuk yaşta sayılabilecek Emine, yıllarca cinsel istismar ve şiddetin her türlüüne maruz kalmış, aşağılanmış, hor görülmüş, sindirilmiş biri olarak yaşama hakkına sahip bir insan olduğunu çoktan unutmuş ve çaresizliğini daha en baştan kabul etmiştir. Ama onun bedeni üzerinde her türlü tahakkümü kuran tedirgin edici bakışlar öldüğünde bile onu rahat bırakmaz. Sözde ahlaklı kasabanın çavuşu ve bir arkadaşı açıklıktan ve soğuktan ölen Emine'nin cesedine "akıllarından kötü şeyler geçirerek" bakarlar. Bu noktada belirtmek gerekir ki bu tüyler ürpertici bakışlarla biten metin böylelikle -belki de yazarının da niyetini aşarak- irkilen okura damgalanan, toplumsal yaşamdan kovulan bir kadın olmanın kadına ne kadar ağır bedeller ödettiğini düşünmeye çağırان bir metne dönüşmüş olur.

Aslı Zengin'in *İktidarın Mahremiyeti: İstanbul'da Hayat Kadınları, Seks İşçiliği ve Şiddet* adlı kitabında ortaya koyduğu "Adı ister endişe, ister panik, isterse pislik konsun, fahişenin bedenine karşı hissedilen bu duyguları ortadan kaldırmanın yolu hayat kadınlarını kamusal alanda görünmez kılmaktan geç[er]." (77) görüşleri düşünüldüğünde Emine'nin hayatı hakkında söz sahibi olamayışının ardındaki düşünce, onu insan yerine koymayan bakış daha da net anlaşılır. Kasabalılar bakışlarıyla yargıladıktan, suçladıktan, meraklarını giderdikten, seyrederek Emine'yi tükettikten sonra bu kez de onu bakışın alanından çıkarırlar. Emine toplumun en dışına itilir. Jandarmanın Emine'ye bulduğu ev kasabanın ucunda, göçmenlere yani diğer dışlananlara, ötekileştirilenlere, görünmez kılınmak istenenlere ayrılmış ücra mahallenin en izbe köşesinde. Ev bomboştur, ne bir minder ne bir perde vardır evde. Marjinalleştirilip damgalanarak toplumun diğer üyeleriyle teması kesilen, sosyal dışlanmaya maruz kalan Emine böylece diğerlerinden ayrı ve yaşama elverişsiz, gözlerden uzak ve kasabalıların yararlandığı her türlü imkândan uzak bir mahalle ve konutta tecrit hayatı yaşayarak, mekânsal açıdan da dışlanıp dışlanmanın her bir biçimini deneyimlemiş olur. Hayatı dışlanmakla, aşağılanmakla geçen Emine de kendisini bu şekilde görenlerin görüşüne uygun biçimi almış, onların tasarladığı bir nesneye dönüşerek sefil bir hayata razı gelmiş, dışlayanlara hesap soracak, özgürlüğünü geri isteyecek bir özne olmaktan feragat etmiş, etmek zorunda kalmıştır.

Yine de kasabada Emine'yle empati kuran, onu diğerlerinden farklı bir biçimde gören, dışlamayan iki kişiden söz edilebilir. Bunlardan biri parasız pulsuz, aç susuz kalan Emine'ye durumunu yetkililere bildirmesi için dilekçe yazmayı kabul eden bir arzuhalci. Diğer arzuhalciler mevki ve şereflerini korumak için dilekçe yazmayı reddederken Emine'ye "Seni sürerler, nasıl geçineceğini düşünmezler; açlık bu, ne yapacaksın, gene önüne gelenle düşüp kalkacaksın!" (24) diyerek onun durumunu anladığını belirten, bundan ötürü de dilekçe yazmayı kabul eden bu tek arzuhalci hikâyede "reji kantarcılığından kovulmuş serseri ve yarı deli" olarak betimlenir. Emine'ye yardım eden bu adamın "yarı deli" olarak betimlenmesi de manidardır. Emine gibi kadınlara yargılayıcı, dışlayıcı ve damgalayıcı ataerkil bakışın dışından bakabilmenin, onu her şeyden önce yardıma muhtaç bir insan olarak görebilmenin bir tek "deli" diye nitelenen birine özgü olması bir gerçeği açığa vurur, toplumdaki herkesin, kendini özne olarak görenlerin de bakışlarının bağımlılığını gösterir. Kişinin bakışı aslında ona ait olmayan, içinde yaşadığı toplum tarafından çoktan şekillendirilmiş bir bakıştır. Bu bakışa gönüllü uyum sağlayanlar genele göre yaşayan, "normal" in belirlenmiş tanımını kabul eden,

bu anlamda da toplumsal üst akılla ters düşmeyip rahat biçimde yaşayanlardır. Uyum sağlamayanlar ise “deli” damgasını yiyerek dışlanırlar. Arzuhalci bu dışlanmayı göze almış, Emine’ye yardım etmekte bir beis görmemiştir. Bu nedenle bir parantez açılarak denebilir ki toplumsal dayatılara karşı durması, başkalarının bakışında nasıl görüldüğünü önemsememesi, bakışını kendi bireysel ahlakını ölçüt olarak belirlemesi açısından hikâyenin en güçlü ve kendini özgür kılabilmiş tek öznesi hikâyede küçük bir rolü olan bu yarı deli arzuhalcidir.

Arzuhalcinin yanı sıra kasabadaki zevksizlikten sıkılmış, bir sürü şehirde pek çok macera yaşamış genç bir delikanlı olan Server de kasabanın sözde namus bekçileri müdahale edene kadar Emine’ye iyi bakar, onu dışlamaz. Server ve Emine ilişki yaşamaya başlarlar. Emine’nin yaşamsal ihtiyaçları artık karşılanıyordur ama Server Emine’nin hamamdan başka hiçbir yere çıkmasına izin vermez. Tüm gün yapayalnız canı sıkılan Emine ise bunu -beklenildiği üzere- çaresiz kabul eder çünkü Emine yine nesnedir. Bu kez de Server’in onu görmek istediği biçime girmiş, onun bakışına hapsolarak özgürlüğünü yitirmiştir. Bu yüzden ilk bakışta Emine’yi fiziksel şiddetten ve açlıktan kurtardığı için Server’in Emine’ye bakışını olumlu kabul etsek de Server’in Emine’den istediği sadece kurtarıcısının sevgisinin nesnesi olmasıdır. Bu da demektir ki Emine bir kez daha kısıtlanmış bir nesneye dönüştürülmüş, yine birinin boyunduruğu altına girmiş, yine kendisi olmasına izin verilmeyen, söz sahibi olma hakkı elinden alınan olmuştur.

Sonuç

Emine sesini duyuramayan, sesi çıkmayan, görmeyen, göremeyen yani kişiyi özne olarak ortaya koyan hiçbir yetiye sahip değildir; onun bunlara sahip olmasına izin verilmemiştir. O, önce meraklı, yargılayıcı bakışlar altında seyirlik bir nesneye dönüştürülmüş, seyretmenin hazzı tüketildiğinde ise bakış dışı bırakılmıştır. Tüm bu nesneleşme, dışlanma ve ötekileştirilme süreci onun ataerkil bir toplumda yapayalnız, kimsesiz bu yüzden de damgalanan bir kadın olmasından kaynaklanır. Yazar, Emine’nin böyle bir toplumda hiçbir çıkış yolu bulamayacağını farkında gibidir ya da böyle bir yol göstermeye çok da hevesli değildir çünkü diğerleri gibi “kötü” bakışlı bir anlatıcıya metnini devreden bir yazarın asıl derdi Emine olamaz. Refik Halit daha çok yaşadığı, aidiyet kurduğu topraklardan ve hayattan koparılmış sürgünde biri olarak Anadolu’daki yöneticilerin uygulamalarının ve bunlara ses çıkarmayan halkın ikiyüzlülüğünü ortaya koymayı amaçlamış, bunun için de Emine’yi araçsallaştırmış gibidir. Nedeni her ne olursa olsun Emine kaderine hiç karşı gelememiş, yürek parçalayıcı bir hayatın içinde sürekli aşağılanan, ezilen bir zavallı, başkaldır(a)mayan biri konumundadır ve bu yüzden de hikâye boyunca hep razı gelen olmuş, hep patetik bir karakter olarak kalmıştır. Onun toplumsal katmanda da kurmaca düzeyde de öznellik hakkı elinden alınmıştır. Emine’nin herkes tarafından gözlenen, seyirlik bir nesneye dönüşmesinin, gözlenen Emine’nin gözleyen bakışına göre şekillenmesine karşın kendisini hiçbir yolla göremeyişinin, başkalarının bakışına razı oluşunun yani özgür bir özne olmayışının temel nedeni de hem kadınların hem erkeklerin düşünme ve görme biçimlerini belirleyen ataerkil söylemdir.

Kaynakça

- Açıklan, N. (2014). Yoksulluğun öteki yüzü: fuhuş pazarında kadın olmak. D. Alptekin. A. Topçuoğlu, G. Aksan (Haz.). *Yoksulluk ve kadın*. İstanbul: Ayrıntı.
- Berger, J. (2003). *Görme biçimleri*. Y. Salman (Çev.). İstanbul: Metis.

- Gürbilek, N. (2008). *Mağdurun dili*. İstanbul: Metis.
- Karay, R. H. (1989). *Memleket hikâyeleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kuytar, E. (2003). Mutlak yoksulluğa ilişkin iki etik yaklaşım. A. E. Bilgili, İ. Altan (Haz.), *31 Mayıs -1 Haziran 2003 yoksulluk sempozyumu kitabı*. İstanbul: Deniz Feneri Yayınları.
- Mackinnon, C. A. (2003). *Feminist bir devlet kuramına doğru*. T. Yöney, S. Yücesoy (Çev.). İstanbul: Metis.
- Sartre, J. P. (2014). *Varlık ve hiçlik*. T. Ilgaz, G. Ç. Eksen (Çev.). İstanbul: İthaki.
- Zengin A. (2011). *İktidarın mahremiyeti: istanbul'da hayat kadınları, seks işçiliği ve şiddet*. İstanbul: Metis.